

OS TRABALLADORES, O CAPITALISMO E A PROPIEDAD COLECTIVA COMO ESTRATEXIA DE SUPERVIVENCIA E DE SOCIEDADE: RASTREANDO O DEBATE HISTÓRICO.

Lia Vargas TIRIBA

Universidade Federal Fluminense-Brasil

SUMARIO: A autora reubica o conxunto de iniciativas económicas e sociais realizadas polas clases populares nos países do Terceiro Mundo no proceso de loita desas mesmas sociedades para a transformación social e o novo desenvolvemento. Máis concretamente o obxectivo do artigo é reflexionar sobre os desafíos e límites das estratexias populares de supervivencia no Terceiro Mundo. O artigo está estruturado en catro partes diferenciadas. En primeiro lugar aborda a aproximación marxista ó tema do "traballo, a propiedade e a enaxenación", recalando que nas condicións impostas polo capital o produtor non domina nin o proceso nin o obxecto da produción. En segundo lugar, a autora aborda as experiencias de traballo asociado no interior dos países capitalistas do Terceiro Mundo, sintetizando a súa complexidade nunha esclarecedora afirmación de Kabunda: "aínda pode existir a vida en África, gracias á capacidade creativa dos africanos para desenvolver estratexias populares de supervivencia". Na análise empírica das experiencias asociativas no Brasil remarca os esforzos cualitativos de articulación que están a realizar algunhas destas iniciativas populares. Analiza posteriormente o pensamento marxista que insiste no valor referencial da toma do poder político polo proletariado para cimentar a unión dos traballadores. A autora aborda, neste sentido, a natureza da xénese dun novo modo de produción no interior do antigo e no conxunto da historia da humanidade, para aplicar esta lóxica ó nacemento e desenvolvemento do socialismo no interior do capitalismo. En terceiro lugar aborda a formulación dada polo pensamento social-demócrata europeo á análise destas experiencias asociativas no interior do capitalismo, revisando a formulación marxista segundo a cal "non se poden transferir os medios de produción ó dominio da comunidade sen estar en posesión do poder político", porque as diferentes unidades productivas están suxeitas ás leis do intercambio capitalista. En cuarto lugar, reubica os límites e desafíos da socialización da produción no ámbito do capitalismo, xerando un novo discurso que, por unha banda, defende que a autoxestión obreira consiste na participación directa dos produtores/as na toma de decisións básicas na empresa e, por outra, precisa que a cualidade dos movementos populares acarreta como presuposto a conquista do poder do Estado. En coherencia coa lóxica exposta, a autora enfatiza que a organización dos traballadores/as para xestionaren eles mesmos os rumbos da produción é parte integrante dos chamados "novos movementos sociais"; "redefine a calidade total" como a necesidade de repensar o contido e a organización do traballo; e trata de dar unha orientación a estas estratexias de supervivencia para que se consoliden como estratexias de vida.

SUMARIO: La autora reubica el conjunto de iniciativas económicas y sociales realizadas por las clases populares en los países del Tercer Mundo en el proceso de lucha de esas mismas sociedades para la transformación social y el nuevo desarrollo. Más concretamente el objetivo del artículo es reflexionar sobre los desafíos y límites de las estrategias populares de supervivencia en el Tercer Mundo. El artículo está estructurado en cuatro partes diferenciadas. En primer lugar aborda la aproximación marxista al tema del "trabajo, la propiedad y la enajenación", recalando que en las condiciones impuestas por el capital el productor no domina ni el proceso ni el objeto de la producción. En segundo lugar, la autora aborda las experiencias de trabajo asociado en el interior de los países capitalistas del Tercer Mundo, sintetizando su complejidad en una esclarecedora afirmación de Kabunda: "aunque puede existir la vida en África, gracias a la capacidad creativa de los africanos para desarrollar estrategias populares de supervivencia". En el análisis empírico de las experiencias asociativas en Brasil remarca los esfuerzos cualitativos de articulación que están realizando algunas de estas iniciativas populares. Analiza posteriormente el pensamiento marxista que insiste en el valor referencial de la toma de poder político por el proletariado para cimentar la unión de los trabajadores. La autora aborda, en este sentido, la naturaleza de la génesis de un nuevo modo de producción en el interior del antiguo y en el conjunto de la historia de la humanidad, para aplicar esta lógica al nacimiento y desarrollo del socialismo en el interior del capitalismo. En tercer lugar aborda la formulación dada por el pensamiento social-demócrata europeo al análisis de estas experiencias asociativas en el interior del capitalismo, revisando la formulación marxista según la cual "no se pueden transferir los medios de producción al dominio de la comunidad sin estar

en posesión del poder político”, porque las diferentes unidades productivas están sujetas a las leyes del intercambio capitalista. En cuarto lugar, reubica los límites y desafíos de la socialización de la producción en el ámbito del capitalismo, generando un nuevo discurso que, por un lado, defiende que la autogestión obrera consiste en la participación directa de los productores/as en la toma de decisiones básicas en la empresa y por otra necesita que la cualidad de los movimientos populares acarrea como presupuesto la conquista del poder del Estado. En coherencia con la lógica expuesta, la autora enfatiza que la organización de los trabajadores/as para gestionar ellos mismos los rumbos de la producción es parte integrante de los llamados “nuevos movimientos sociales”; “redefine la calidad total” como la necesidad de repensar el contenido y la organización del trabajo; y trata de dar una orientación a estas estrategias de supervivencia para que se consoliden como estrategias de vida.

SUMMARY: The authoress re-situates the whole of the economic and social initiatives carried out by the popular classes in Third World countries in the process of the struggle of these same societies for social transformation and new development. More exactly, the objective of the article is to reflect on the challenges and limits of popular strategies of survival in the Third World. The article is structured in four different parts. Firstly it tackles the Marxist approach to the subject of work, ownership and alienation, underlining that under the conditions imposed by the capital the producer does not control either the process nor the object of production. Secondly the authoress tackles the experiences of associate labour in the interior of the capitalist countries of the Third World., synthesizing its complexity in a revealing statement by Kabunda life can still exist in Africa thanks to the creative capacity of the Africans to evolve popular strategies of survival. In the empirical analysis of associative experiences in Brazil she draws attention to the qualitative efforts at articulation that some of the popular initiatives are carrying out. She then analyses the Marxist thought that insists on the referential value of the seizure of political power by the proletariat to cement the union of the workers. The authoress approaches in this way the nature of the genesis of a new mode of production in the interior of the older one and in the whole history of humanity, to apply this logic to the birth and development of socialism in the interior of capitalism. Thirdly she tackles the formulation given by European social -democratic thought to the analysis of these associative experiences in the interior of capitalism, revising the Marxist formulation according to which the means of production cannot be transferred to the dominion of the community without being in possession of political power because the different productive units are subject to the laws of capitalist exchange. Fourthly, she re-situates the limits and challenges of the socialization of the production within the field of capitalism, generating a new discourse which, on the one hand, defends that worker self-management consists in the direct participation of the producers in the basic decisions made in the company, and, on the other hand, states that the quality of popular movements implies the conquest of the power of the state. In coherence with the logic expressed, the authoress emphasizes that the organization of the workers, so that they themselves manage the course of production, is an integral part of the so called new social movements; it redefines the total quality as well as the necessity of rethinking the content and organization of work; and it tries to give an orientation to these survival strategies so that they consolidate to become strategies for living.

1. *Introducción.*

Dado o aumento significativo do desemprego, acentuado polo proceso de reestructuración productiva e de globalización da economía, foron moitas as iniciativas de xeración de traballo e de renda, de carácter asistencialista (e utilitarista), promovidas tanto polo goberno como polos empresarios. Por parte dos traballadores e da poboación excluída, as iniciativas autónomas -individuais ou colectivas- foron moi variadas. Entendida coma o conxunto das experiencias e as actividades emprendidas polos sectores populares para obter a satisfacción das súas necesidades básicas, a economía popular presentouse de forma bastante heteroxénea e diferenciada internamente: drogas, prostitución, comercio ambulante, recollida e venda de chatarra, servizos domésticos, organización de hortas comunitarias, pequenos negocios de carácter familiar, formación de grupos de produción, de cooperativas...¹. Sen embargo, anque ate-

1. De acordo co ‘Dominum- Informativo de Cooperativas’ (abril-maio 1996) créanse de 4 a 6 cooperativas mensualmente en Rio de Janeiro. É importante resaltar que neste número non están incluídas aquelas que actúan no mercado informal e que, consecuentemente, non formalizaron a súa petición de rexistro.

núen a contradicción capital-traballo, sabemos que a meirande parte destas experiencias non representan necesariamente o "novo", unha vez que, de algún xeito, reproducen o vello espírito capitalista de producir a riqueza en beneficio propio. Outras experiencias, de carácter colectivo e inspiradas nos principios do "cooperativismo popular", crearon novas formas de comprender o económico, conformando os xérmolos dunha nova cultura do traballo, na que o traballo ademais de ser o instrumento lexítimo para suplir as necesidades materiais humanas, representa tamén un elemento do proceso de constitución do traballador como home integral, como ser capaz de crear permanentemente o mundo no seu entorno.

Considerando o actual escenario no que o traballo asalariado vén perdendo a súa centralidade nas relacións entre capital e traballo, o obxectivo deste estudo é reflexionar sobre os desafíos e límites das estratexias populares de supervivencia e de subsistencia concretados hoxe na organización e xestión de pequenas unidades productivas nas que os medios de produción son propiedade dos traballadores. Considerando a produción asociada como un dos elementos necesarios do axuste do capital e, ó mesmo tempo, como parte integrante dos movementos populares do chamado Terceiro Mundo, ¿cal foi para os traballadores o significado da propiedade colectiva no seo do capitalismo?. ¿En que medida a xestión da produción polos mesmos traballadores pode ser parte integrante dun proceso maior de transformación social?. ¿Como se sitúan as iniciativas populares de xeración de autoemprego fronte á dicotomía reforma/revolución?. Para tratar sobre a relación entre o local e o global como unha das dimensións da complexa realidade da produción asociada, presentaremos o noso estudio, dividido en catro partes, a seguir: a) algúns supostos de Marx en canto á relación entre traballo, propiedade e enaxenación; b) o pensamento de Marx sobre a produción asociada e a súa relación coas formas alternativas actuais de xeración de traballo e renda no Terceiro Mundo; c) o debate "reforma ou revolución" no seo do movemento socialista: a cuestión da propiedade e das cooperativas de produción nos programas da socialdemocracia alemá; a crítica de Bernstein a Marx; a resposta de Rosa Luxemburgo ós revisionistas e d) os límites e desafíos da socialización da produción no contexto do capitalismo.

2. Traballo, propiedade e enaxenación.

Historicamente, a cuestión da propiedade e da xestión da produción polos traballadores mesmos deu lugar a polémicas no interior dos movementos populares. O feito é que ó longo da historia do capitalismo industrial, desde o século XIX ata a actual fase de desenvolvemento das forzas productivas, os traballadores constituíron por iniciativa propia unidades productivas de tipo familiar, asociativo e micro empresariais como forma alternativa de traballo e supervivencia. Coa actual reestructuración productiva necesaria ó axuste do capital, crecen en cantidade e calidade estas clases de experiencias, que adoitan chamárense "cooperativas", "producción comunitaria", "autoxestión", "grupos de pro-

ducción", etc. Antes de analizar o contexto en que se producen hoxe estas experiencias cremos que é preciso recuperar algunhas ideas e conceptos marxianos, sen os que se torna imposible polemizar sobre a propiedade dos medios de produción como un elemento de "reforma ou revolución" no proceso de emancipación dos traballadores.

De acordo con Marx, independentemente de tódalas formacións sociais, o traballo é o elemento definidor do modo de ser dos homes e, a un tempo, unha condición da propia existencia humana. Regulando e controlando o metabolismo do home coa natureza, o traballo como creador de valores de uso e como actividade humana socialmente determinada, modifica a propia natureza humana. Como categoría histórica, concrétase de diferentes maneiras no tecido das diferentes formacións sociais, cobrando en cada unha delas distintos significados nos planos ontolóxico, ético e económico. Para Marx e Engels a forma de propiedade dos medios de produción é un principio que determina as relacións que os homes establecen no proceso de produción e, polo tanto, exercen un papel fundamental no complexo sistema de clases sociais. Así como a revolución francesa aboliu a propiedade feudal en proveito da propiedade burguesa, tódalas relacións de propiedade sufriron constantes cambios ó longo da historia da humanidade; son as transformacións da propiedade -na súa forma tribal, comunal asiática, antiga clásica, xermánica, etc.- as que caracterizan basicamente as diferentes formacións sociais².

A diferenza doutras formacións, no capitalismo a condición fundamental para a creación do valor é que o traballador sexa libre, é dicir, "libre" para vender o único ben que posúe: a súa forza de traballo -capacidade de mans, músculos e cerebro para transformar a natureza. Marx sinala que na produción de valores, baixo as condicións impostas polo capital, o traballo tórnase un sacrificio e extraño ó traballador, pois o traballo do obreiro non só produce mercancías, senón que tamén se reproduce a si mesmo como mercancía. Se a medida do valor da mercancía é o tempo de traballo socialmente necesario para a súa produción, tamén o valor do traballo-mercancía segue a mesma lóxica: a súa medida é o tempo de traballo socialmente necesario para a produción dos medios de subsistencia do traballador. Baixo a coerción e o control capitalista, o proceso de traballo convértese no instrumento do proceso de valorización do capital, nun proceso de creación de plusvalía.

A realización do traballo (obxectivación) e o produto do traballo (traballo obxectivado) preséntanse como desrealización, como separación do produto do seu produtor. O estrañamento do traballador materialízase en diferentes dimensións: a) en relación ó produto do seu traballo, o que non lle pertence e ademais é "un obxecto alleo e que o domina"; b) en relación ó proceso de pro-

2. Para a análise das relacións de propiedade, ademais do concepto de propiedade, é necesario considerar o concepto de 'posesión', que significa o exercicio efectivo da propiedade e dos dereitos de propiedade independentemente da propiedade xurídica. Vêr Bottomore (1993, p.304).

ducción, como "unha actividade que non lle pertence, independente del, dirixida contra el".

Destes dous aspectos do estrañamento, Marx extrae outras consecuencias: ademais da enaxenación do home coa natureza, a enaxenación do home respecto do home. Para el, a contradicción fundamental do capitalismo radica na contradicción entre o carácter social da produción e o carácter individual da apropiación dos bens producidos, e neste sentido indica a interacción recíproca entre propiedade privada e traballo enaxenado pois "aunque a propiedade privada aparece como fundamento, como causa do traballo enaxenado, é máis ben unha consecuencia do mesmo" (Marx, 1995, p.166). Noutras palabras, a propiedade privada é produto do traballo enaxenado e, a un tempo, é o medio a través do que o traballo é enaxenado. A propiedade privada dos medios de produción, ó representar a propiedade dos medios de produción da existencia humana, torna ó home extraño á natureza e a si mesmo.

O *Manifesto* de 1848 indicaba que a condición esencial da dominación no capitalismo é a acumulación da riqueza en mans de poucos, asegurada pola propiedade privada burguesa que "é a última e máis acabada expresión do modo de produción e de apropiación do producido baseado en antagonismos de clase, na explotación dos uns polos outros". O documento, que fora encargado redactar a Marx e a Engels pola Liga dos Comunistas, afirma que, na súa forma actual, a propiedade dos medios de produción móvese no antagonismo entre capital e traballo asalariado, e que neste sentido o trazo distintivo do comunismo non é a abolición da propiedade en xeral, senón a abolición da propiedade burguesa" (Marx e Engels, 1973, p.50-1).

Recuperando o sentido subxectivo da propiedade privada como marco da sociedade capitalista e a posibilidade da súa superación, os *Manuscritos* enfatizan que

"A propiedade privada fíxonos tan estúpidos e unilaterais que un obxecto só é noso cando o temos, cando existe para nós como capital ou cando é inmediatamente posuído, comido, bebido, vestido, habitado, en resumo, utilizado por nós (...) En lugar de tódolos sentidos físicos e espirituais apareceu así a simple enaxenación de todos estes sentidos, no sentido de ter. (...) A superación plena da propiedade privada é por iso a emancipación plena de tódolos sentidos e cualidades humanas; pero é esta emancipación precisamente porque todos estes sentidos e cualidades fixéronse humanos, tanto no sentido obxectivo como subxectivo (...). Necesidade e goce perderon con iso a súa natureza egoísta e a natureza perdeu a súa pura utilidade, ó convertiren a utilidade en utilidade humana" (Marx, 1995, p.148-9).

A abolición da propiedade privada e, por ende, a socialización dos medios de produción representan condicións necesarias e indispensables do proceso de construción do socialismo, de desenaxenación do traballo e do home. En verade, o concepto de propiedade privada ten dous significados que, aunque distintos, se relacionan dialécticamente. Ademais da propiedade privada dos me-

dios de produción como un feito económico e xurídico, Marx tamén comprende a propiedade privada no seu sentido filosófico: "unha actitude xeral para coa vida caracterizada polo desexo de posuír un obxecto (ou unha persoa reducida a cousa) para poder disfrutar del, apropiarse del" (Bottomore, 1993, p.342). Como consecuencia do feito económico, a propiedade privada no seu sentido filosófico representa a posibilidade doutra lóxica de socialización dos individuos, caracterizada polo pleno desenvolvemento da capacidade creativa e demais potencialidades humanas e, por suposto, polo desenvolvemento do *sentido de ser* en detrimento do *sentido de ter*.

3. O capitalismo real hoxe, Marx e os traballadores libres asociados.

Despois de sintetizar as concepcións de Marx sobre traballo, enaxenación e a súa relación coa forma de propiedade dos medios de produción, agora cábenos reflexionar sobre a proliferación de experiencias de produción asociada, considerando as contradicións norte-sur e, por ende, o agudizamento da pobreza nos países do Terceiro Mundo.

Referíndose á situación de extrema pobreza producida pola política económica internacional, Kabunda di que aínda pode existir a vida en África gracias á capacidade creativa dos africanos para desenvolver estratexias populares de supervivencia: o fraude, o contrabando, as caixas de aforro colectivas e de axuda mutua, a socialización dos medios de produción... ou mesmo a emigración. Para non morrer de fame, as fontes de ingreso distintas das subministradas polo sector formal asalariado son das máis variadas:

"O máis frecuente é que o obreiro, sen recursos, procure desesperadamente sobrevivir mediante o roubo do instrumento de produción e de pezas de recambio na empresa onde traballa, para instalarse como pequeno produtor independente. (...) A materia prima conséguese clandestinamente a través dos obreiros dunha empresa privada, que venden os produtos de mellor calidade que os que se poden conseguir legalmente no mercado oficial, tras esperar moito tempo. (Kabunda, 1994, p.130).

De acordo co estudio realizado en África en 1986 pola Organización Internacional do Traballo (OIT), en Lubumbashi, que ten aproximadamente 800 mil habitantes, existen 14.945 pequenas empresas socializadas, que son responsables da supervivencia de 120 mil familias (Kabunda, 1994, p.30). Tamén en Brasil un dos factores da atenuación das pésimas condicións de vida da poboación foi a socialización da produción, cun contexto no que tamén é preciso situármonos.

En Brasil, en 1990, máis da metade da poboación economicamente activa (perto de 35 millóns de persoas) xa traballaban en iniciativas laborais con ata 10 traballadores, o que nos indica que no proceso de globalización da economía, a reestructuración productiva estivo marcada pola tendencia dun modelo de desenvolvemento que xa non está centrado na gran empresa, como fora no

periodo 1950/1980³. Segundo Murray (en Antunes, 1995, p.20), a realidade actual desafía a tese de que a centralización progresiva e a concentración do capital esixen necesariamente a concentración da produción nun mesmo espazo físico, pois a produtividade agora queda garantida coa articulación, vía informática, das diferentes unidades da empresa-nai e desta coas pequenas e medianas empresas. Tamén é preciso considerar que a proliferación de pequenas unidades de produción, ademais de expresión dos novos paradigmas da produción, é a manifestación das contradicións entre capital e traballo, aceleradas e agudizadas pola nova orde mundial, que presupón o desmonte do Estado⁴. Noutras palabras, o desemprego e o subemprego crecentes son os móbiles para a busca de formas alternativas de supervivencia -entre elas a formación de cooperativas e grupos de produción xestionados polos mesmos traballadores.

De acordo co "Mapa dos Desvalidos" de 1994, en Brasil, dos 150 millóns de habitantes, 32 millóns de brasileiros pasan fame e case un 70% da poboación non se alimenta o suficiente para ter saúde e unha vida digna. A "Acción da Cidadanía Contra a Miseria e Pola Vida"⁵, reunindo ó goberno e á sociedade, xa indicaba en 1993 a necesidade de, ó menos, 9 millóns de novos empregos para atenuaren a situación de pobreza en que vive a poboación brasileira. Para iso, ademais de suxerir alternativas de supervivencia inmediata (doazóns, programas alimentarios, etc.), estimulaba a mobilización popular para crear formas xeradoras de traballo, entre elas a formación de pequenas unidades de produción de tipo artesanal e industrial. Desde entón, a 'Acción da Cidadanía' conseguiu sensibilizar e mobilizar miles de persoas ó redor do país: os veciños organizáronse para construír os seus fogares de seu, para producir o pan (e así non ter que compralo), as mulleres confeccionan bisuterías, organízanse obradoiros de costura; nais, pais e fillos traballan hortas comunitarias da veciñanza... (PACS, 1995). Para tentar de sobrevivir as iniciativas son moi distintas, a creatividade é o que os mantén vivos. Sen embargo, as iniciativas autónomas dos traballadores -que se constitúen tanto como traballo sumerxido, sexa legal ou ilegal, formal ou informal⁶- son anteriores á Acción da Cidadanía, pero teñen a

3. Datos extraídos da revista Proposta, de decembro de 1994: número dedicado á análise das experiencias brasileiras xeradoras de traballo e de ingresos.

4. Como consecuencia do proceso acelerado de desmonte do Estado, xurdiron diversas cooperativas de traballadores en Rio de Janeiro. Entre elas citamos: COOPBONDE, Cooperativa dos Traballadores do Tranvía de Santa Teresa; METROCOOP, Cooperativa dos Traballadores do Metro; Cooperativa dos Recolledores de Lixo; COOPMAR, Cooperativa Mixta de Traballo e Produción dos Marítimos.

5. O 'Mapa dos desvalidos' foi resultado dun estudio feito en 1994 por IBGE, Instituto Brasileiro de Xeografía Estatística, por solicitude da 'Acción da Cidadanía contra a Miseria e pola Vida'. Esta campaña é coordinada por Herbert de Souza (Betinho), un dos directores de IBASE, organización non gubernamental que actúa en Brasil.

6. Os diferentes conceptos 'traballo negro', 'traballo clandestino', 'oculto', etc. non esgotan todos os casos de tarefas xeradoras de ingreso que constitúen a economía sumerxida ou informal. Ademais, de acordo con PAHL, cómpre suññar que mentres existe un ámbito de diversidade xeral do traballo que pode ser comprendido baixo o termo de 'informal', existe unha única economía cun-

pobreza como base da súa natureza. A partir da década dos 80, como resultado da crise económica, ademais do gran número de experiencias campesiñas, proliferou o número de procesos industriais/artesanais e de produción de servizos, nos que os traballadores asociados convertíronse nos seus dirixentes. Outra circunstancia na que os traballadores trocaron en propietarios dos medios de produción foi cando, despois dun longo proceso de loita para garantir os seus dereitos laborais, conseguen que o control do capital social das industrias ó borde da creba sexa transferido ás súas mans⁷ Ademais do crecemento cuantitativo, é importante considerar o crecemento cualitativo do movemento asociativo. Sexa pola apropiación ou pola creación de formas xeradoras de traballo e renda, os seus emprendedores comprenderon que xa non é posible manter o aillamento das súas experiencias, senón que cómpre articulalas mediante proxectos comúns capaces de dar consistencia á economía popular, transformándoa na economía política dos traballadores⁸.

Os fenómenos de 'apropiación da fábrica' e da socialización da produción hoxe deben ser comprendidos no contexto da loita dos traballadores non só para garantir os seus antigos postos de traballo, senón tamén para crear outras formas xeradoras de traballo e de ingresos. Ademais, ¿que é o que significa isto?. De acordo con Marx, unha das condicións para a formación do capital é que os traballadores sexan os propietarios da súa forza de traballo; a capacidade dos seus músculos e cerebros para crear máis valores que o valor investido polo capitalista, é a única propiedade que o obreiro posúe no proceso de produción. Así, a peculiaridade das pequenas (e pequenísimas) unidades productivas xestionadas polos mesmos traballadores radica en que, se ben o capitalismo creou novas formas de reorganización da produción para superar a crise da forma clásica de acumulación do capital, a 'clase-que-vive-do-traballo' buscou formas alternativas de supervivencia que contrarían a propia lóxica do capital⁹. Se, por unha banda, tentar garantir os medios de subsistencia é o

único sistema de circulación monetaria e un único sistema bancario, e non é necesario postular unha economía informal separada da denominada formal (en Prieto, 1994, p.256). Tamén sobre o 'formal' e o 'informal' e a súa relación coas teorías da crise e do cambio social ver Bagnasco (1983).

7. Entre as empresas con accións que foron transferidas ós traballadores como resultado da negociación cos antigos propietarios, podemos citar, entre outras, Remington, CBCA, Cobertores Paraíba, Makerli, Matarazzo, Haga Ferragens, Faet e outras. Ver Tiriba (1994).

8. En decembro do 96, o I Encontro do Forum de Desenvolvemento do Cooperativismo Popular, realizado en Río de Janeiro, reuniu un centenar de organizacións económicas populares, obxectivando o intercambio de experiencias e a formulación de estratexias colectivas de organización e formación de traballadores. Tamén é interesante acompañar as iniciativas de ANTEAG, Asociación Nacional dos Traballadores en Empresas de Autoxestión e Participación Accionaria, con sede en Diadema, Sao Paulo.

9. Anque en menor escala, tamén en Europa os traballadores buscaron alternativas de traballo. Sobre o fenómeno da industria sumerxida como un dos factores da recuperación productiva italiana despois da crise de 1979, ver Saba (1981). O autor analiza a rede de pequenas e medianas empresas do *mezzogiorno*, de forte tradición socialista e cooperativista, como alternativa á organización capitalista do traballo.

móbil inmediato das súas loitas, por outra, algunhas experiencias demostraron que, ó tornarse propietarios dos medios de produción, os traballadores tentaron a constitución dunhas novas relacións sociais de produción, entendendo o social, o cultural e o educativo como elementos do económico¹⁰.

A 'vella' afirmación marxiana "o capital crea as súas propias contradicións", permanece viva e actual. Mentres o poder político -léase poder económico- dos conglomerados transnacionais implementan a vella/nova orde mundial fundada no 'home/mercancía', as clases populares insisten en buscar algunha senda na historia que poida amenizar as súas condicións de vida e construír outro sentido para a vida en sociedade. Por suposto, "non existe desenvolvemento económico se non é desenvolvemento ou cambio social" (Thompson, 1979, p.293), sen embargo, para comprender a 'economía moral da multitude' cómpre preguntar: "(...) cando está famenta (ou con apetito sexual) ¿que é o que fai a xente? ¿como se modifica a súa conducta polo costume, a cultura e a razón? (Idem, p.64). Se a 'economía moral' dos pobos dos países periféricos "non pode ser descrita como política (...) tampouco pode, non obstante, definirse como apolítica" (Idem, p.66), pois reducir as complexidades das motivacións e das conductas humanas ó estímulo primario da miseria é reducir ó home a home económico. Considerando que as iniciativas de supervivencia son tan antigas como a fame, de feito, o que é novidoso en América Latina¹¹ é exactamente a dimensión cuantitativa e cualitativa destas experiencias -agora recoñecidas como parte integrante dos movementos sociais organizados.

O pensamento marxiano sobre as asociacións obreiras de produción tamén nos axuda a reflexionar sobre os límites e desafíos destas experiencias hoxe. Anque o tema das cooperativas de traballadores libres non sexa tratado de forma sistemática na obra de Marx, é posible atopar algunhas referencias importantes sobre a cuestión. En verdade, anque o cooperativismo sexa unha idea vinculada ó socialismo utópico de Owen, as iniciativas de asociación de traballadores libres non son condeadas por el. Marx, no *Discurso Inaugural* da fundación da Asociación Internacional dos Traballadores (AIT), en 1864, di, anque limitado na sociedade de clases, "o traballo asociado, que manexa as súas ferramentas como man hábil e entusiasta, espírito alerta e corazón alerta" (en Bottomore, 1993, p.20) representa a negación do traballo asalariado. Sen embargo condea a desvirtuación que fan os "portavoces e filantrópicos da burguesía" sobre o papel que as cooperativas xogan no proceso de emancipación da clase obreira. Anque recoñezan ás cooperativas como un feito victorioso da economía política da clase traballadora, alerta sobre a influencia da burguesía no movemento cooperativista, utilizándoo ó servicio de intereses alleos ó proleta-

10. Sobre as 10 características e tendencias das organización económicas populares ver Razeto (1993).

11. Sobre o principio de conservación ou mutación da enerxía social como elemento para comprender as accións populares colectivas desenvolvidas en América Latina ver Hirschman (1986).

riado. Tamén alerta que a derrota do monopolismo só será posible co poder político nas mans dos traballadores e que, mentres as cooperativas non se desenvolvan a nivel nacional, representan un "estreito círculo dos esforzos casuais de grupos de traballadores" (en Bottomorem, 1993, p.20).

En *El Capital*, Marx analiza o xurdimento das sociedades anónimas e as cooperativas como resultado da expansión do sistema de crédito na produción capitalista. As características e especificidades das sociedades anónimas ou doutras clases de empresas por sistema de accións tamén nos axudan a comprender o significado do cooperativismo como forma de transición entre a propiedade privada e a propiedade social do capital: por oposición ó capital privado, as sociedades anónimas (como capital de individuos aillados) aparecen como empresas sociais por oposición ás empresas privadas, o que significa "a supresión do capital como propiedade privada dentro dos límites do mesmo réxime capitalista de produción" (Marx, 1974, p.415). Este tipo de organización social contribúe a disimular a contradicción capital-traballo, xa que ademais de aparecer a función do capitalista desvinculada da propiedade do capital, tamén o traballo e en especial o traballo sobranante, preséntase como se estivera separado da propiedade dos medios de produción. No que atinxe ás cooperativas, aparece abolido o antagonismo entre capital e traballo no interior da fábrica, xa que os obreiros asociados son eles mesmos os seus capitalistas que empregan os medios de produción para a valorización do seu propio traballo. Como "brecha aberta" dentro do sistema capitalista tradicional, as cooperativas conlevan na súa organización social as contradicións do sistema vixente.

Para Marx, o sistema de crédito non é só a base para a transformación das empresas privadas en sociedades anónimas, senón tamén para a extensión paulatina das cooperativas. Tanto as primeiras como as segundas deben ser consideradas como formas de transición entre o rexime capitalista de produción e o de produción asociada, é dicir, deben ser concebidas como unha fase necesaria cara á transformación da propiedade privada en propiedade dos produtores asociados, como propiedade directa da sociedade. Desde a perspectiva dialéctica de que as forzas productivas se desenvolven en medio de determinadas relacións de produción e que, nun determinado estadio deste desenvolvemento, as relacións de produción convírtense nunha traba para o avance das forzas productivas e, considerando, por ende, que un novo modo de produción xa está presente e se constitúe no interior do vello:

"Estas fábricas demostran como ó chegaren a unha determinada fase de desenvolvemento das forzas materiais producidas e das formas sociais de produción adecuadas a elas, do seo dun réxime de produción xurde e se desenvolve naturalmente outro novo. Sen o sistema fabril derivado do réxime capitalista de produción non se poderían desenvolver as fábricas cooperativas, e moito menos sen o sistema de crédito, fruto do mesmo réxime de produción" (Marx, 1974, p.418-9)

¿Cal é o significado desta afirmación de Marx? ¿Que significa dicir que dun réxime de produción xurde e se desenvolve *naturalmente* outro novo? ¿Sería esta unha concepción reformista, de cambio social por etapas lentas e graduais? Se as cooperativas representan unha fase de transición entre un modo de produción e outro, ¿a transición daríase por unha vía pacífica ou violenta? Ademais é preciso preguntar: No actual momento histórico en que proliferan as pequenas unidades de produción como forma alternativa de traballo e de supervivencia no Terceiro Mundo, ¿cal é o significado destas experiencias no proceso da transformación social? ¿Cales as perspectivas políticas que están latexando baixo estas prácticas laborais? ¿Cal é o significado da asociación de traballadores libres no actual contexto do capitalismo? Para reflexionar sobre o carácter político destas iniciativas rastrexaremos de seguido no interior do movemento socialista o debate 'reforma ou revolución', analizando a cuestión das cooperativas e da relación da propiedade dos medios de produción coa construción do socialismo.

4. *A socialdemocracia e o debate sobre as premisaas do socialismo.*

Se dunha banda o marxismo consolidouse na última década do século XIX, doutra os anos 90 caracterizáronse polo agudizamento no interior da socialdemocracia alemana da polémica sobre a necesidade de reafirmar ou revisar a teoría marxista, que ata daquela fora unha guía para a acción do partido. Sen embargo as diverxencias políticas xa non eran algo novo; en verdade a historia do movemento socialista foi marcada por loitas de ideas -ideas estas que ademais de representar diferentes lecturas dunha mesma realidade en última instancia representaban diferentes intereses de clase que convivían e, a un tempo, se confrontaban no interior das organizacións de traballadores.

A creación do Partido Obreiro Socialista de Alemania en 1875 foi unha tentativa de unificar ás dúas principais agrupacións do movemento obreiro alemán -o Partido Obreiro Socialdemócrata (os eisenachianos), de inspiración marxiana, e a Asociación Xeral de Obreiros Alemáns (fundada por Lassalle). A pesar das duras críticas presentadaas por Marx na *Crítica do Programa de Ghot*, este programa foi aprobado contemplando as ideas lassalleanas. De entre os puntos aprobados, destacamos a defensa da necesidade da conquista do sufraxio universal e a idea dun Estado burgués con funcións que ían máis aló dun simple "vixiante nocturno". O punto do programa que provocaba gran interese e aceptación, en particular no seo da igrexa católica e protestante, era a reivindicación da axuda do estado para o financiamento de cooperativas obreiras de produción:

"Para preparar o camiño á solución do problema, o Partido Obreiro Alemán esixe que se creen cooperativas de produción, coa axuda do estado e baixo o control democrático do pobo traballador. Nas industrias e na agricultura, as cooperativas de produción deberán chamarse á vida en proporcións tales que delas xurda a organización socialista de todo traballo" (en Marx e Engels, 1979, p.25).

Este punto foi duramente reprendido polos eisenachianos e en especial por Marx, pois rexeitaban o feito da propiedade colectiva como unha concesión da burguesía para atenuar as miserentas condicións de vida do proletariado. Así, o Programa de Ghotá traía á luz a polémica sobre a asociación dos traballadores libres no interior do capitalismo, o que posteriormente provocou o longo debate entre Berstein e Rosa Luxemburgo.

Tras a caída de Bismark e coa derogación das leis de excepción contra os socialistas, o contorno que se produciu durante os anos da represión esixía a elaboración dun novo programa para o partido socialdemócrata unificado. A redacción do programa a ser discutido no Congreso de Erfurt (1891) foi encargada a Kautsky, que daquela era recoñecido como un dos mellores coñecedores do pensamento marxista e, polo tanto, un teórico capaz de rexeitar as ideas lassalleanas que saíran vitoriosas no Programa de Ghotá. O Programa de Erfurt recuperou a teoría marxista no que se refire á necesidade da socialización dos medios de produción como un feito económico fundamental para a derruba do capitalismo. O novo programa, que en liñas xerais tivo a aprobación de Engels, tamén proclama a necesidade do proletariado de asumir o poder do estado como condición para a liberación de tódalas clases explotadas.

"A loita contra a explotación capitalista é, necesariamente, unha loita política. A clase obreira non pode conducir a súa loita económica nin desenvolver a súa organización económica sen dereitos políticos. Non se poden transferir os medios de produción ó dominio da colectividade sen estar en posesión do poder político. A tarefa do Partido Socialdemócrata é despertar a consciencia e promover a unidade nesta loita da clase obreira e sinalarlle o seu necesario obxectivo" (Programa de Erfurt, p.2).

Anque as concepcións de Marx, Engels e dos seus seguidores eisenachianos foran hexemónicas no Congreso de Erfurt, o feito é que a acción dos revisionistas persistía dentro do partido. Berstein ingresara no PSD (eisenachés) en 1871 e entre 1881 a 1890 foi director do periódico *Sozialdemokrat* -portavoz oficial do partido. Como colaborador e amigo de Engels, é só despois da súa morte, en 1896, que Berstein pon de manifesto a crítica revisionista do pensamento de Marx. En 1899 formula "o camiño da loita parlamentaria mediante a explotación do dereito de voto e a utilización de tódolos medios legais" (Berstein, 1982, p.186) para conquistar o poder político. Considerando que nos países avanzados os privilexios da burguesía dan paso pouco a pouco ás institucións democráticas, as reformas sucesivas e a vía pacífica serían entón o mellor camiño para a construción do socialismo. A loita pola democratización do Estado reduce a posibilidade de catástrofe política. Así a función da socialdemocracia sería de "organizar politicamente á clase traballadora para a democracia, e en loitar por tódalas reformas políticas que sirven para elevar á clase traballadora e para transformar o sistema político en democracia" (Idem, p.96-7).

En *Reforma ou revolución*, Rosa Luxemburgo refuta o revisionismo de Berstein que renuncia "á loita contra o modo de produción capitalista e trata de dirixir ó movemento socialista cara á loita contra a 'distribución capitalista'" (Luxemburgo, 1976, p.95). Anque crea Rosa que é precisamente o modo de distribución inxusto do capitalismo o que leva ás masas a adherirse ó movemento socialista, ela analiza que as cooperativas son incapaces de transformar o capitalismo. Tamén para ela "as cooperativas, sobre todo as de produción, constitúen unha forma híbrida no seo do capitalismo. Poden describirse como pequenas unidades de produción socializadas dentro do intercambio capitalista" (Idem, p.92). Formula que na economía capitalista o intercambio domina á produción, o que significa dicir que a produción depende en gran medida das leis do mercado e que, polo tanto, se nas cooperativas de produción "seguen a predominar os intereses obreiros, rematan por disolvérense" (Idem, p.92). Sen embargo:

"As cooperativas de produción poden sobrevivir no marco da economía capitalista só se logran suprimir, mediante algún ardil, a contradición capitalista entre o modo de produción e o modo de cambio. E pódeno lograr só se se sustraen artificialmente á influencia das leis da libre competencia. E só poden lograr isto último cando se aseguren de antemán un círculo fixo de consumidores, é dicir, un mercado constante" (Idem, p.93).

Anque as cooperativas de produción se volvan dependentes de cooperativas de consumo que garanticen a circulación das súas mercancías, o alcance da produción vese limitado a manufacturas que satisfagan as necesidades inmediatas dun pequeno mercado local, como por exemplo a produción alimenticia. No marco do capitalismo, as cooperativas de produción "redúcense a un apéndice das de consumo" (Idem, p.94) e, debido á competencia coas grandes empresas capitalistas, tanto as primeiras como as segundas quedan excluídas das ramas máis importantes da produción de capital, como por exemplo a industria petrolera, textil, de construción de maquinarias, metalúrxica, etc.¹². Polo tanto as cooperativas de produción non son un instrumento eficaz para atacar as bases fundamentais da economía capitalista e tampouco representan un instrumento para a transformación social. Conclúe que, ó defender o 'principio do cooperativismo', Berstein non ve na estrutura do capitalismo o proceso que conduce ó socialismo.

Considerado como o 'pai do revisionismo', as ideas de Berstein e dos seus seguidores tornáronse hexemónicas ó longo da historia da socialdemocracia alemana. En 1959, o Programa de Bad Godesberg era a manifestación de que xa estaba resolta a polémica 'reforma ou revolución' no interior do partido. A

12. Aquí é importante destacar que, hoxe en día, en xeral as organizacións económicas populares producen as seguintes clases de bens e servizos: pans, galletas, vasoiras, bolsos, colchas, reciclaxe de papel e chatarra, comida a domicilio, bisutería, servizos de perruquería, servizos domésticos, etc.

partir do presuposto de que "o problema central chámase hoxe: Poder económico", lexitímase a propiedade común como "conveniente e necesaria, alí onde non poida ser garantizado un orde sano das relacións económicas de poder" (p.14-5). Neste sentido asegúrase a existencia das empresas de propiedade privada que "cumpre un labor valioso na sociedade democrática e teñen dereito á promoción" (p.14). A economía de mercado tampouco é contestada; proclámase o mercado libre, anque imperando a competencia efectiva e "xusta" entre as empresas. Sen embargo, partindo do suposto de que a economía de mercado "non garantiza por si mesma ningunha distribución xusta de rendas e patrimonios, o SPD quere crear condicións de vida baixo as que tódolos homes poidan crear por libre decisión e debido a crecentes ingresos o seu propio patrimonio" (p.15). Cando considera que "a democracia esixe a autoxestión obreira nas empresas e na economía en xeral" (p.18), o obxectivo é garantir a democratización da economía, que se concreta pola elevación do produto social pola distribución xusta das riquezas producidas.

O programa da socialdemocracia alemana, de 1989, persiste na mesma lóxica de Bad Godesberg: o partido deixa de ser un partido da revolución para ser un partido de reformas sociais. Seguindo o curso das prácticas dos partidos socialdemócratas europeos tra-la década dos 20, finalmente, tamén a nivel programático, pasan a estar aseguradas as novas premisas do socialismo pregonado por Berstein despois da morte de Engels: a negación da socialización dos medios de produción, a transición pacífica cara ó socialismo a través de reformas lentas e graduais no ámbito do poder do Estado, e por ende a negación da propia loita de clases.

5. ¿É a produción asociada unha iniciativa reformista?

¿Cal é o significado das cooperativas de produción no actual contexto dos países do Terceiro Mundo? En Brasil 'cooperativismo popular', 'autoxestión obreira', 'grupos de produción', foron expresións de moda entre os actores do movemento popular. Sen embargo, anque algunhas ONGs e entidades representativas dos traballadores estimulen estratexias de supervivencia vinculadas a proxectos alternativos de sociedade, o feito de que os traballadores se tornen propietarios dos medios de produción non garantiza a produción dunha economía e dunha cultura do traballo alternativas ó capital. É dicir, non é suficiente que as clases populares se apropien da fábrica para que se estableza unha nova organización do traballo e unha nova relación social. Por suposto, tampouco é posible *a priori* adxetivar a produción asociada como unha iniciativa 'reformista' ou 'revolucionaria', senón que é preciso buscar a esencia política de cada unha delas no interior de cada proceso productivo, o que require a confrontación dos discursos e das motivacións dos seus actores coa práctica cotiá. Noutras palabras, é preciso distinguir os diferentes proxectos de sociedade que latexan baixo as prácticas das clases populares, o que nos esixiría unha investigación empírica de gran envergadura.

O Seminario de Autoxestión¹³, como unha pequena mostra da realidade brasileira, permitiunos analizar a traxectoria dalgunhas industrias, nas que os traballadores son os propietarios dos medios de produción, e que por iso soen ser adxetivadas/clasificadas como 'autoxestionarias'. Foi posible, dalgún xeito, aprehender non só o discurso dos seus actores en canto ó significado da autoxestión, senón tamén as distintas perspectivas políticas implícitas ás súas prácticas sociais. Entre as diferentes concepcións podemos destacar: a) a 'autoxestión' é unha das alternativas de traballo fronte á explotación capitalista, sendo o socialismo o horizonte das súas loitas; b) as experiencias 'autoxestionarias' xa representan o socialismo, que se constitúe cotiá e gradualmente; c) a 'autoxestión' é unha forma de administrar o capital, xestionando o traballo de xeito democrático e d) na loita contra o desemprego, a 'autoxestión' é unha forma de mantención dos postos de traballo e de garantir os dereitos do traballador fronte á creba dos antigos propietarios¹⁴. Sen ningunha preocupación de comprobar estatísticamente os niveis de comprensión que teñen os traballadores, cremos que os discursos son significativos. Por suposto, as catro concepcións básicas non son excluíntes, senón que algunhas veces se misturan e contradícn, pero ningunha delas cuestiona a conquista do Estado e a socialización dos medios de produción a nivel nacional, como condición para a construción do socialismo e por ende para a realización plena da 'autoxestión'¹⁵.

Agora ben, a sociedade dos produtores libres supón que os traballadores se volvan realmente *libres*: libres das condicións impostas polo capitalista, libres para redimensionar a produción da súa propia existencia. Doutra parte, a conquista da autonomía dos traballadores, entendida en sentido amplo, ten como prerrequisito a transformación estrutural e radical das relacións sociais, non só no ámbito do cotiá fabril, senón a nivel de toda a sociedade. Neste sentido, cremos que a autoxestión obreira consiste na participación non só representativa senón directa de tódolos produtores na toma de decisións básicas na empresa. Ademais consiste en que cada quen poida constituirse en señor de si, do seu traballo, como suxeito creador de historia e constructor dunha nova orde social. Sen embargo, cómpre considerar que, como non podía ser distinto, a produción asociada no marco do capitalismo é certamente limitada. Como di o informe das actividades de CEDAC¹⁶, "(...) anque estes grupos se consoli-

13. O seminario de autoxestión, provido por PACS, Instituto de Políticas Alternativas para o Cono Sur, e por CNTSM, Confederación Nacional dos Traballadores do Sector Mineral, foi realizado en Creciuma-SC en setembro de 1993. Ademais de representantes da sociedade civil, contou coa participación dos traballadores das seguintes industrias: Remington, CBCA, COOMEC, Caráiba Mineración e CBC.

14. Ver Flash de outras experiencias de gestio operária no Brasil, hoje, en Tiriba (1994).

15. En canto ás diferentes análises sobre as potencialidades da economía popular nun proceso de transformación social e de desenvolvemento, ver Razeto (1987) e Coraggio (1995).

16. CEDAC, Centro de Aço Comunitária, é unha organización non gubernamental que desenvolve proxectos de apoio á produción comunitaria e que acompaña perto de 20 grupos de produción na cidade de Rio de Janeiro e contorna.

den e consigan resultados económicos satisfactorios, eles non representan unha solución cuantitativamente válida. Noutras palabras, non ten sentido considerar como 'resolta' a cuestión se as conquistas se limitan a pequenos grupos aillados" (1992, p.6). Tamén é preciso engadir que a cualidade dos movementos populares conleva como presuposto a conquista do poder do Estado e, con iso, a superación da lóxica de mercado a nivel de toda a sociedade. Argumentar que 'a toma de poder do Estado' non está 'á orde do día' porque a globalización da economía relativiza a súa influencia na vida dos cidadáns é crer que é posible crear unha nova orde mundial sen confrontar os mecanismos do capital e das políticas neoliberais¹⁷. Tamén é importante enfatizar que a organización dos traballadores para xestionar eles mesmos os rumos da produción é parte integrante dos chamados 'novos movementos sociais', movementos estes que constitúen as 'redes de cotidianidade' e de fomento de proxectos alternativos de sociedade. No proceso de formación dos 'bloques populares', é necesario considerar as formas democrático-participativas e de acción-cidadá que se presentan como novas formas de poderes cotiás¹⁸. Sen embargo, a nova sociedade constrúese na praxe cotiá, no día a día do proceso de traballo e de vida, pero é preciso non subestimar a necesidade, imprescindible, da acción dos partidos políticos cara a matrilización, desde o Estado, da hexemonía do traballo sobre o capital non só a nivel do micro, senón tamén como unha conquista da sociedade na súa totalidade. En verdade, un dos desafíos é avanzar no espacio da interfase entre a esfera do 'cambio desde o Estado' e a esfera do 'cambio desde a sociedade'. É dicir, é preciso avanzar na vinculación entre prácticas económicas e construción do poder alternativo, pois a posibilidade de que do campo popular xurda un proxecto alternativo de desenvolvemento ou transformación social depende da posibilidade de que gañe autonomía relativa na súa reprodución material e cultural (Coraggio, 1994, p.31).

No interior de toda formación económico-social xéstanse as formas embrionarias dun novo modo de produción, que só se torna dominante cando o conxunto das relacións que corresponden á nova base real material torna hexemónico a nivel de toda a sociedade. A forma capitalista de produción xestouse durante tres séculos no interior do feudalismo, e non cabe dúbida de que fronte á complexidade do mundo os grupos de produción representan apenas unha pequenísima gota no gran océano, e que cómpre navegar polos seus mares. Para que unha nova realidade histórico-social se presente desde o cotiá do traballo de pequenas e medianas unidades de produción cara á constitución dunha sociedade fundada no fin do traballo-mercancía, cómpre unha acción

17. A toma do poder está excluída de Iberoamérica. O propio poder é irrelevante porque todo vén determinado do Fondo Monetario Internacional. Os partidos de esquerda foron sempre cousa das élites brancas, non enraizadas no real. A esperanza pasa pola sociedade civil, que aínda é incipiente nestes países. Ver "A teoloxía da liberación evita o fundamentalismo", entrevista ó teólogo Paulo Richard publicada por EL PAIS, 18 de decembro de 1995.

18. Ver Villasante (1995 e 1995b).

política en niveis infra e superestructural. Sen embargo, ademais de promover alternativas de supervivencia e de traballo, estas experiencias permítennos construír no cotiá a utopía de que mañán teremos unha nova orde internacional, no que o económico non se sobrepoña ó social e no que o traballo, no seu carácter de mercancía, non se constitúa como condición da existencia humana. Neste sentido, Gramsci é quen mellor consegue comprender o significado revolucionario da produción asociada; sen negar a necesidade da conquista do poder do Estado e referíndose ós consellos de fábrica como unha instancia fundamental do sistema democracia obreira, di que son o órgano máis idóneo para a educación recíproca do proletariado e para o desenvolvemento dun novo espírito social: unha magnífica escola de experiencia política e administrativa onde se fundiría unha consciencia concreta e eficaz porque tería nacido espontaneamente da experiencia viva e histórica (Gramsci, 1977, p.70). Agora que son os traballadores os patróns de si propios, o traballo cobra a posibilidade de dar un salto de calidade, calidade non só nos beneficios que presta á comunidade, senón tamén no relativo ó propio proceso de traballo. O contrario da actual lóxica de mercado, a ‘calidade total’ ten como presuposto repensar non só o contido do traballo, senón tamén a propia organización do tempo de traballo. Neste novo tempo, ademais das actividades de ‘facer funcionar’ a actividade productiva tamén estarían contidos os momentos de reflexión, de socialización do saber, de creación de novos coñecementos e valores, de articulación coa comunidade, co movemento cooperativista... A calidade, polo tanto, estaría en construír as condicións obxectivas que posibiliten un proceso productivo que, ademais de satisfacer a aqueles que disfrutan dos seus produtos -a comunidade- satisfaga tamén ós seus produtores, mediante un traballo que ademais de atraente e prazenteiro sexa socialmente productivo.

Máis que un instrumento para a transformación radical da sociedade, a produción asociada precisa ser considerada coma *proceso educativo*, onde o traballo, mesmo o máis primitivo, debe constituírse como a base doutro tipo de intelectual, aquel que é capaz de articular o facer e o pensar no mundo da produción, de facer da técnica unha expresión do seu proxecto de clase. Cremos que a profuda revolución non se realiza só coa toma do poder do Estado e co paso dos elementos da produción das mans do capital ás do traballador; a transformación da sociedade esixe un cambio radical do sentido da vida en sociedade; como parte do proceso de loita de clases, a transformación social esixe a busca doutro significado para a produción e a instauración dunha nova cultura do traballo. Desde esta perspectiva -aunque baixo os límites do capital e aunque non ocupe os sectores estratéxicos da economía- a produción asociada pode constituírse como un proceso educativo, onde os traballadores aprenden, pola praxe, que para a realización plena dun modo de vida é necesario romper coa actual estrutura de clases e co propio capitalismo. De aí a necesidade hoxe de tratar con cariño, investigando con profundidade o seu significado, ás iniciativas populares que, ademais de configurarse como estratexias de superviven-

cia, configúranse como estratexias de vida, contrariando así o modelo de cooperativismo que se orienta pola lóxica empresarial capitalista. O cotiá productivo e educativo destas experiencias -temática que extrapola este artigo- debe constituírse no obxecto da nosa investigación, acción e apredizaxe.

Referencias Bibliográficas.

- ANTUNES, Ricardo (1995), 'Adeus ao traballo? Ensaio sobre as metamorfoses e a centralidade do mundo do traballo', Ed. Da Unicamp, Sao Paulo: Cortez; Campinas.
- BOTTOMORE, Ton (ed.) (1993), 'Diccionario do pensamento marxista', Jorge Zahar Ed., Rio de Janeiro.
- BAGNASCO, Arnaldo (1983), 'La cuestión de la economía informal', en *Sociología del trabajo*, núm. 9, ps.9-33, Madrid.
- BERSTEIN, Eduard (1982), 'Las premisas del socialismo y las tareas de la socialdemocracia', Siglo XXI, Madrid.
- CEDAC, Centro de Ação Comunitária (1992), 'Programa 3: Apoio à produção comunitária. Relatório analítico', CEDAC, Rio de Janeiro.
- CORAGGIO, José Luiz (1994), 'Del sector informal a la economía popular', en *Cuadernos de la Red Cims*, núm. 2, ps. 27-33, Red Cims, Madrid.
- (1995), 'Desarrollo humano, economía popular y educación', IEAS/Aique, Buenos Aires.
- GRAMSCI, Antonio e BORIGA, Amadeu (1977), 'Debate sobre los consejos de fábrica', Anagrama, Barcelona.
- HIRSCHMAN, Albert (1986), 'El avance en colectividad. Experimentos populares en América Latina', Fondo de Cultura Económica, México.
- KABUNDA BADI, Mbuyi (1994), 'Programas de ajuste estructural y alternativas populares en Africa', en *Alfoz*, núm. 118, ps. 125-132, Madrid.
- MARX, Carlos (1979), 'Crítica del Programa de Ghota', Editorial Progreso, Moscú.
- (1995), 'Manuscritos. Economía y filosofía', Alianza, Madrid.
- (1974) 'El Capital. Crítica de la economía política. Libro III', Fondo de Cultura Económica, México.
- (1972), 'Elementos Fundamentales para la Crítica de la Economía Política (Borrador), Volumen 2', Siglo XXI, Madrid.
- MARX e ENGELS (1973), 'Manifiesto del Partido Comunista', Pekin.
- LUXEMBURGO, Rosa (1976), 'Reforma o revolución', en *Obras escogidas*, ps.47-118, Editorial Pluma, Bogotá.
- PACS, Instituto Políticas Alternativas para o Cone Sul (1995), 'Ações cidadãs no Brasil. Relato de experiencias de comites da Ação da Cidadania contra a Miséria e pela Vida', PACS, Rio de Janeiro.
- PRIETO, Carlos (1994), 'Trabajadores y condiciones de trabajo', HOAC, Madrid.
- PROGRAMA de Erfurt de 1891 (Mimeo)

- PROGRAMA fundamental do Partido Socialdemócrata Alemán, Congeso Extraordinario de Bad Godesberg en 1959 (Mimeo).
- PROGRAMA do Partido Socialdemócrata Alemán de 1989.
- RAZETO, Luis (1987), 'Sobre la inserción de la economía popular de solidaridad en un proyecto de transformación social', en *Estrategias de vida en el sector popular urbano*, FOVIDA/Desco, Lima.
- (1993), 'De la economía popular a la economía de solidaridad', Programa de economía del Trabajo-PET, Santiago de Chile.
- REVISTA Proposta (1994), 'Trabalho e renda', ano 22(63), FASE, Rio de Janeiro.
- SABA, A.(1981), 'La industria subterránea', Instituto Alfonso el Magnánimo, Valencia.
- TIRIBA, Lia Vargas (1994), 'Autogestao e chao-de-fábrica. Um ensaio inspirado nos trabalhadores da Remington', UFF, Rio de Janeiro.
- THOMPSON, Paul (ed.) (1979), 'La economía moral de la multitud en la Inglaterra del siglo XVIII', en *Tradición, revuelta y conciencia de clase*, ps. 62-134, Crítica, Barcelona.
- VILLASANTE, Tomás R. (1995), 'Los movimientos populares desde su praxis latia', en *Africa América Latina, cuaderno núm. 18*, ps. 9-30, SODEPAZ, Madrid.
- (1995b) 'Las democracias participativas. De la participación ciudadana a las alterntivas de sociedad', HOAC, Madrid.

"A Federación de Cooperativas terá por misión a consolidación dunha economía cooperativa, democrática, participativa, solidaria e autoxestionada dentro dunha sociedade galega pluralista".

**A INTERCOOPERACIÓN É O CERNE
E A GRAN POTENCIALIDADE DAS
COOPERATIVAS**

A túa presenza activa permite sumar moitas potencialidades para a consecución dos obxectivos comúns.

ASÓCIATE:

Rúa Fernández Villaverde, 4 - 1.º A - Oficina, 3
Teléf.: (986) 89 65 26 - Fax: (986) 89 65 25
36002 PONTEVEDRA